

Gráfik Imre

Nyugat-dunántúli gyapjú hímzéses falvédő, vert csipke szegéllyel
(Beszprémy Józsefné hímző, a Népművészet Mestere;
Balogh Lajosné, Király Zsiga díjas csipkekészítő)

Gondolatok a hagyományos népi tárgykultúra megújítási lehetőségeinek körében*

Világszerte, így Európában és Magyarországon is tapasztalható – a változó erővel és mértékben megnyilvánuló érdeklődés – a népek, nemzetek kulturális öröksége, hagyományai iránt. Érvényes ez a saját kultúránkra, műveltségi javainkra és más népekére egyaránt. A sok vonatkozásban egységesítő folyamatokat generáló Európai Uniónak is egyik fontos ajánlása: a kulturális sokszínűség megőrzése, meg- és felmutatása az unió állampolgárai számára.

Ebben az összefüggésben, de a világméretű modernizáció és expanzív, agresszív reklámmal kísért kereskedelem következményeként érvényesülő uniformizálódás, valamint nemzeti önbecsülésünk okán is mind nagyobb felelősség hárul azokra az intézményekre, szervezetekre, egyesületekre, amelyek a fenti folyamatokra hatással lehetnek.

Az ilyen és hasonló kiállítások, mint a mai, **a III. Nyugat-dunántúli regionális népművészeti kiállítás** különös lehetőséget nyújtanak a fenti folyamatokkal, gondolatokkal való szembesülésre.

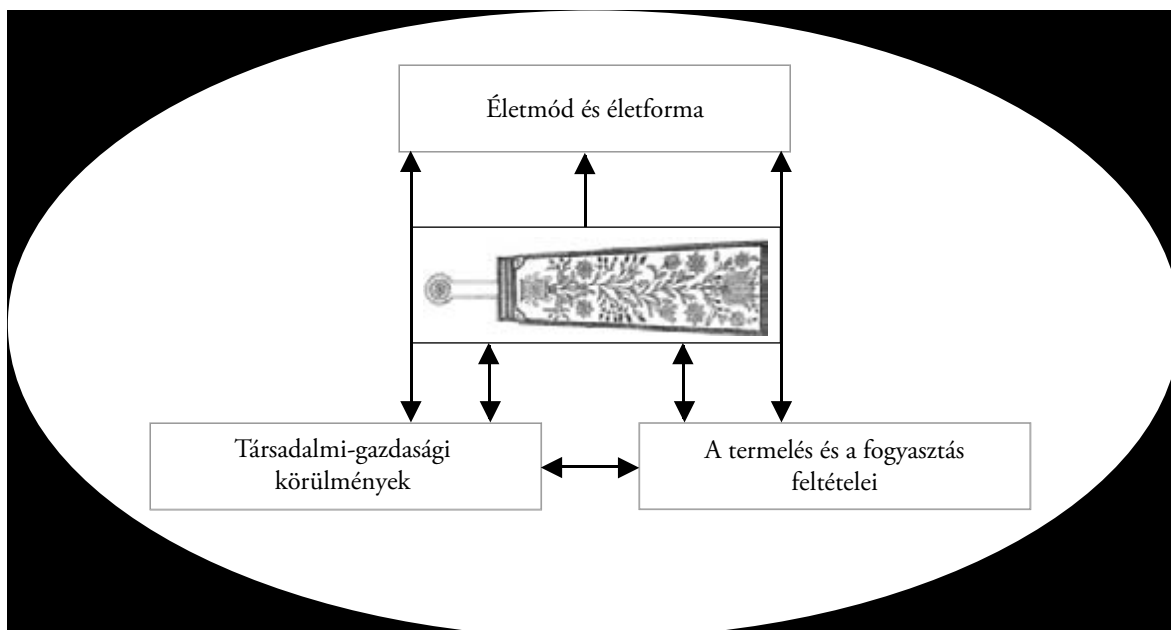
A több mint félszáz alkotót, s több mint 200 műtárgyat fölvonultató tárlat több szempontból is változatos képet mutat. Faragott faszobrok, pásztorbot, fehér és színes fonallal hímzett

textíliák, szőttesek, úgynevezett úri hímzéses terítő, furfangos pincezár, kínáló kobak, őrségi tepsi, fazekasok készítette agyagedények, kovácsoltvas tárgyak, mézeskalács ütőfa, hímes tojások, kéregdoboz, fa bútorok, láda, bölcső és hetési ünnepi viseletes bábu is látható sok más használati és díszítő funkciójú tárgy mellett.

A kiállítók részben egyéni alkotókként, részben szakkörök tagjaiként szerepelnek Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyéből, valamint Szlovénia magyar lakta területéről. Az alkotók között megtalálhatók rangos elismeréssel rendelkezők (a *Népművészet mestere*, a *Népművészet ifjú mestere*, *Király Zsiga Díj*, *Örökség díj*), többen *népművészként*, mások *népi iparművészként* jegyzik magukat. Valójában mindenki a maga választotta kézműves tevékenység mestere, ugyanis a kiállítás anyaga alapján kijelenthető, itt mindenki mester. Ezek a munkák jól példázzák a tehetséget, mely talán minden emberben ott van, csak elő kell hívni.

A kiállított anyag ugyan néhány vonatkozásban kelthet némi hiányérzetet (például nem arányos az egyes szakágak, nyersanyagok jelenléte, továbbá kevesebb a fiatalokú alkotó),

Ezt a meghatározó triadikus viszony-rendszert az alábbi diagramban modellezhetjük:

összességében azonban leképezi a térségben zajló legfontosabb törekvéseket.

A textilneműk erőssége azonban, részben a lakástextília (vö. „a parasztház öltözeté” kifejezéssel), részben pedig a ruházkodás, öltözködés (vö. a *népviselés* kiemelt kutatásával) tárgyi szükségleteinek következtében, mindig is megvolt a hagyományos kultúrában.

Az alkotókéletkori megoszlása (úgynevezett korfája) összetett, bonyolult kérdés. Lényegében átvezet a hagyományos műveltség ismeretének és átörökítésének vissza-visszatérő problematikájához, s e téren az oktatás és a nevelés lehetőségeinek, valamint szerepének csaknem folyamatosan való napirenden tartásához.

A kiállítás címében – értelmezésem szerint – megfogalmazódó igény két fő kérdést érint. Egyfelől a népművészet és a népi iparművészet egymáshoz való viszonyát veti föl, másfelől a tárgykészítés és tárgyhasználat új, illetve megújuló igényeivel, újításaival függ össze. Ha belegondolunk, ez a két problematika jószerivel a népművészet fölfedezése (azaz a XIX. század második fele) óta jelen van, mind a szaktudományban, mind a közérdeklődésben.

Nem könnyű azonban, és főként nem – minden kételyt kizáró módon – határozható meg a

népművészet és a népi iparművészet viszonya.

A kérdés megközelítésénél, mind a közkultúra, mind a szaktudomány szempontjából a legfontosabb és a legmeghatározóbb az, hogy – térben és időben ugyan nem egyenletesen, de – megváltoztak a *társadalmi-gazdasági körülmények, a termelés és a fogyasztás feltételei*, s ennek következtében *az életmód és az életforma.*

Bárhonnan közelítünk is a tárgykultúra felé, történetileg a kulcsfogalom, a kulcsszó a kézművesség. A kézművesség és a népművészet hatásterülete (esetenként határterülete) szempontjából meghatározó az a felismerés, hogy a tárgyalkotó tevékenységben a technikai-technológiai fejlődés, s az alkalmazott eljárásokban való jártasság és biztonság, a mesterségbeli tudás, a kézművességgel állandósult formák és keretek között foglalkozók körében jutott a legmagasabb szintre. Többek között ez a magyarázata annak, hogy a legtöbb újítás, beleértve a díszítőeljárásokat és a formai, valamint stílus elemeket is a korábban céhes szervezetekben, majd később a különböző ipariskolákban, illetve ipartestületi oktatásban képzett mesterek tevékenységéhez köthető. Más megközelítésben, s ugyancsak K. Csilléry Klára

megfogalmazásában: „... a műalkotásoknak az a többségében jól elkülönülő csoportja, amit a múlt századból öröklött kifejezéssel, összefoglalóan 'népművészet'-nek szokás nevezni, tehát a parasztnak és a velük többé-kevésbé azonos életformát folytató társadalmi rétegeknek a körében érvényesülő tárgyalkotó, díszítő- és ábrázolóművészet az eredetét tekintve mindig is kétféle volt. Egyrészt városi és mezővárosi, tanult, céhes iparosoktól származott, másrészt pedig főként falun élő, de mindenképpen a hagyományozódás útján kinevelődött háziiparosoknak, specialistáknak, illetve a maguk és környezetük számára alkotó parasztnak, pásztoroknak a kezéből került ki.”

Mіндеzen hatások eredményeként jött létre az a tárgy, amely – szűkebb vagy tágabb értelmezés szerint – Miklós Pál fogalomhasználatával élve; a „szép tárgy” kategóriájába sorolható, s mint ilyen megkülönböztetett figyelmet kaphat/ott, részben a használók, de főként a kutatók részéről, s mely „esztétikuma-különössége” következtében sajátos hozzáadott értékkel rendelkezik. Ez a hozzáadott érték realizálódhat csak szubjektíve/n (személy és tárgy közötti közvetlen viszony kifejeződésével, illetve kifejeződésében), de objektívalódhat is (a közösségi ízlés normájának hatása alatt történő kialakítással). Jellemző vonása, hogy értéke nem, illetve nem kizárólag materializált módon (azaz pénzben) fejezhető/fejeződik ki, hanem az egyénnek (és a közösségnek) a tárggyal szembeni hozzáállásban, magatartásban (pl. megkímélésében, megbecsülésében, emlék-tárggyá való minősülésében, hagyományozásában, tudatos átörökítésében) figyelhető meg, érhető tetten.

Ma már talán közhely, hogy a kézművesség és népművészet viszonyáról nem lehet a történetiség figyelembevétel nélkül beszélni. A magyar népművészet kimagasló kutatójával, K. Csilléry Klárával egyetértésben hangsúlyozzuk, hogy: „... a népművészet történeti képződmény, és következképp a tudomány értékelése sem képzelhető el az alakulás történetének beható tanulmányozása nélkül.” E megállapítás vonatkozik az elméleti kutatásokra és gyakorlati vizsgálódásokra, a fogalomhasználatra és a konkrét tárgylemezésekre egyaránt.

Napjainkban azonban nem tekinthetünk el attól a jelenségtől, hogy - ha több vonatkozásban

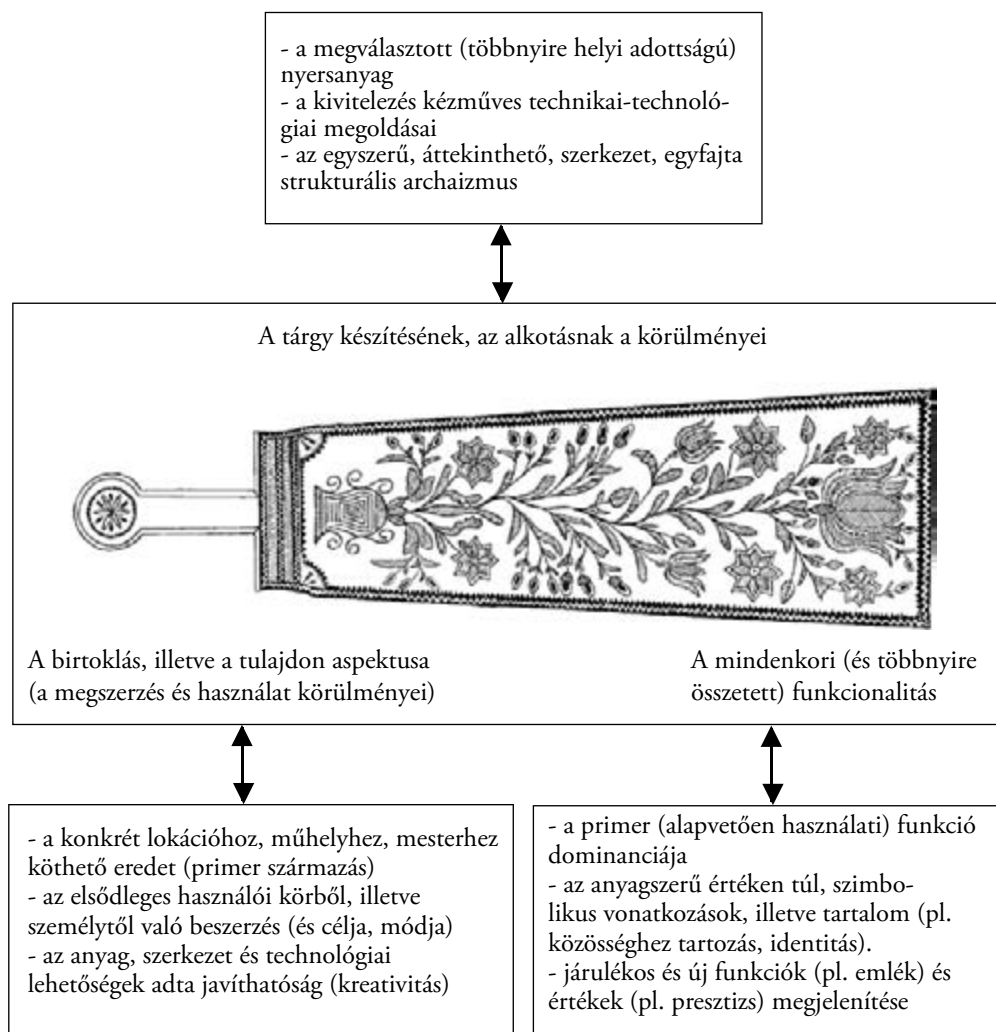

korlátozottan is, de - határozottan jelentkező, sőt növekvő kereslete és kínálata van a múlt századok tradicionális műveltségének, az úgynevezett hagyományos, népi kultúrának. Vonatkozik ez a különböző, egykor használt tárgyakra is, ugyanis azt figyelhetjük meg, hogy bizonyos, és nem is kevés számú és típusú, illetve funkciójú tárgyak sajátos módon kiemelkednek a tömegkultúra státuszából, és egy összetett érdeklődés (például történeti, népművészeti, egyedi, szimbolikus, identitást kifejező, esztétikai, természetes anyagfelhasználás stb.) révén kitüntetett helyzetbe kerülnek. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy az egykor volt kis/ebb értékkel bíró közkultúra tárgyai sajátos metamorfózison mennek át, és felértékelődve, több-kevesebb szimbolikus tartalommal feltöltődve, nagy/obb értékű, presztizs tárgyakká lényegülnek

Továbbá, ami a jelenti, egyfelől figyelembe kell vennünk az utóbbi évtizedek azon áttételesen ható folyamatait is, melyek a folklorizmus (neofolklorizmus, posztfolklorizmus) révén (zene, tánc, népszokások, stb.), részben közvetlenül (a folklorizmus eseményeihez szükséges hiteles tárgyak beszerzésével, használatával összefüggésben), részben közvetve (például kézműves foglalkozások, népművészeti vásárok rendezése) kapcsolódva

*Guruló
csutkalovacska
(Pozvai Andrea,
a Népművészet
Ifjú Mestere)*

Az összefüggéseket, illetve a lehetséges értelmezés három síkját az alábbi diagram modellezi:

irányították az érdeklődést a kézműipari, illetve kézműves tevékenységekre.

E rendezvények, gyakran az autenticitást is erősítő helyszínt adó térben zajlanak, s ilyenekben föltehetően sokunknak volt és lesz még részünk. E vásárokon döntő mértékben remélhetően továbbra is a hagyományos kézműves mesterségek termékei dominálnak, melyeket az úgynevezett „népi iparművészet”, illetve „élő népművészet” körébe szokás sorolni. E fogalmak használata és jelentése nem mentes bizonyos értelmezési problémáktól. Az előbbi esetében helyi hagyományokra és stílusokra épülő, azaz

„Lényegében olyan iparművészeti tevékenységről van szó, amely valamely hagyományos helyi parasztstílust használ fel kiindulásul.” -, de a népi iparművész nem alkothat olyan szabadon, mint egy iparművész, a hagyomány számára bizonyos kötöttségeket jelent, állapította meg Domanovszky György. Az utóbbi kifejezés használatában pedig - ahogy azt, pl. a XIII. *Élő népművészet* című országos kiállítás kísérő, illetve bevezető tanulmányában Verebélyi Kincső megfogalmazta: „tetten érhető az a szándék, hogy a történeti népművészet máig élő folytatásaként a hagyományörzés mozzanata váljon hangsúlyozottá”.

Számtalan példát hozhatnánk arra nézve, hogy a kézműves hagyomány hol, milyen területeken és miként jelenik meg (pl. sütő- és főzőedények, bútorok, ruházat-viselet-ékszer, lakástextília, gyermekjátékok) minőségi és esztétikai érték-többlettel, választék-bővítő kínálattal. Ha nem is a kívánatos arányossággal, de ezt a jelen kiállítás is dokumentálja.

Mindent egybevetve, talán még több eséllyel akkor közelíthetünk a kiállítás által (is) fölvetett kérdés megválaszolásához, ha a fentebbi általános viszonyrendszeren túl abból az ugyancsak triadikus összefüggésből indulunk ki, amely a tárgykészítés és a tárgyhasználat társadalmi, gazdasági és kulturális meghatározottságában keresi a magyarázatot. Ebben pedig, nevezetesen a tárgykészítés és tárgyhasználat alkulástörténetének föltárásában (elméletileg és gyakorlatilag egyaránt) leginkább a tárgynak a *hagyomány és az eredetiség* szempontjából való megközelítése, illetve értelmezése szolgál.

Nézzük meg mi minden olvasható le, mi minden következtethető ki a fenti, szükségszerűen vázlatos modellből.

Mindenekelőtt utalnunk kell a TÁRGY anyagszerűségével kapcsolatban arra, hogy (kisebb eltérésekkel) mindkét alkotói folyamatban alapvetően a természetes (és lehetőleg helyi) alapanyagok a meghatározók. A tárgyak funkciójában pedig azt tapasztaljuk, hogy az **elsődleges használat funkcióján** túl (ugyan szerényebb arányban) már korán megfigyelhető az úgynevezett **másodlagos funkciók** (például ajándék, értékfelhalmozó jelleg) jelenléte is.

Külön izgalmas és tanulságos kérdés a *tárgy/áru* viszonylat alakulása, melyben ugyancsak tetten érhető egy folyamatos elmozdulás. Az árujelleg természetesen jelen van már a hagyományos kézműves kultúrában, de még nem mindenhol és nem mindenkor kizárólagos. Fokozatosan válik azzá, majd napjainkra mind az úgynevezett élő népművészet, mind a népi iparművészet alkotói folyamatának végső termékeiként a tárgyak, mint kereskedelmi értelemben vett áruk jelennek

meg a legkülönbözőbb piacokon. Itt pedig már egyértelműen a FELHASZNÁLÓ igénye, szükséglete a domináns tényező.

A különbségtevés egy másik lehetséges mozzanata a triadikus viszony ALKOTÓ elemében figyelhető meg.

A klasszikus értelemben vett népművész esetében az alkotó egyénisége, személyisége oly annyira erősen háttérben marad/hat, hogy gyakran nem is tudjuk azonosítani. Nem is volt fontos, nem is volt rá szükség, ugyanis a lényeg a közösség által elfogadott norma szerinti alkotás volt.

Ezzel szemben a népi iparművész esetében, hangsúlyosan van jelen az alkotó egyénisége, személyisége, a tanult ismeretek tudatos alkalmazása, beleértve a kísérletezést, az úgynevezett innovációt is.

Ez utóbbi pedig már átvezet bennünket a másik fő kérdéséhez, a *megújulás, újítás* problematikájához.

Ebben a vonatkozásban a magam részéről hangsúlyoznám, hogy véleményem szerint bizonyos szintű megújulás az alkotás folyamatában

Csuhé
Betlehemesek
(Kóczáné Ács
Szilvia,
Népi iparművész)

Kiállítási enteriőr

eredendően benne van. Többek között ezért is nincs két egyforma tárgy, típusváltozatok vannak, kvázi tárgy-variációk/variánsok, melyek közül mindenki a magának leginkább tetszőt választja/választhatja.

A klasszikus népművészet lehetőségei a radikális újítások, innovációk terén ugyan mintha korlátozottnak tünnének, de vannak kivételes esetek (például a millenniumi kiállításon állami ezüstérmet nyert Badár Balázs mezőtúri fazekas).

Az újítások a tradíció folyamatában azonban sosem túlzóak és nem látványosak, hanem mondhatni fokozatosan, elemenként, motívumonként, stílusjegyenként valósultak meg. Indokoltságukat, jogosságukat a közösség által történt elfogadásuk igazolta.

A kézműves mesterség elsajátításának folyamatában azonban eleve ott volt/van a megszerzett ismeretek birtokában az újításra való törekvés. Elegendő utalni csak például az inasoknak a vándorlások alatt szerzett tapasztalatira és az így kapott ismeretek felhasználására munkáikban.

A tudatos/abb átörökítés, az elfeledett tudás felújítása, a kihalt mesterségek föltámasztása pedig már fogalmilag magában foglalja az új föltételekhez való alkalmazkodás következtében (is) az újítások szükségességét.

Az újítás ilyenformán történelmileg akár egyfajta – jó értelemben vett – kényszer is volt, mely természetesen időszakonként és helyenként, (műhelyenként és mesterként, alkotóként) különböző intenzitással, dinamikával, de mindenhol és mindenkor valamiféle közösségi norma alatti kontroll mellett, illetve alatt jött létre, illetve helyi ízlés által befolyásolt módon zajlott le.

Ilyenformán az innováció semmiképpen nem kívülről jött kezdeményezésként realizálódott. A kívülről, felülről (mondhatni intézményesített) újítások, az erőltetett és öncélú innováció többnyire zsákutcához vezetett. Legalább is a hagyományos népművészet alkotói folyamatában. Kissé más a helyzet az árutermelő kézművesség, különösen a manufaktúrák és az úgynevezett élő népművészet, s főként a népi iparművészet terén.

* * *

A jelen kiállítás, azon túl tehát, hogy szembesülhetünk a népművészeti hagyományokra alapozott alkotói készség, kreatív leleményesség, hasznos és szép tárgyakat létrehozó teljesítményeivel, a biztos tudásra épülő tárgykészítés olykor bravúros megoldásaival, arra is alkalmas, hogy a fentebb fölvázolt történeti folyamatokon, kulturális örökségünk megőrzésének lehetőségein, s tárgykultúránk alakulástörténetén is eltűnjünk.

Ám mindenekelőtt arra, hogy meggyőződhessünk; az évszázados anyagismeretre, technikai-technológiai megoldásokra és használati, valamint ízlésbeli hagyományokra alapozott kézműves tevékenység által létrehozott tárgykultúra a mai, modern körülmények között is megtalálja helyét és szerepét (nemzeti) műveltségünkben.

* A Zalaegerszegen megrendezett **Hagyomány és újítás - III. Nyugat-dunántúli regionális népművészeti kiállítás** megnyitóján 2012. június 28-án elhangzott megnyitó beszéd szerkesztett, kibővített változata.

Békési szűrőhímzéses terítők (Fábián Józsefné munkái)

Kiállítási enteriőr: erdélyi szász hímzések

